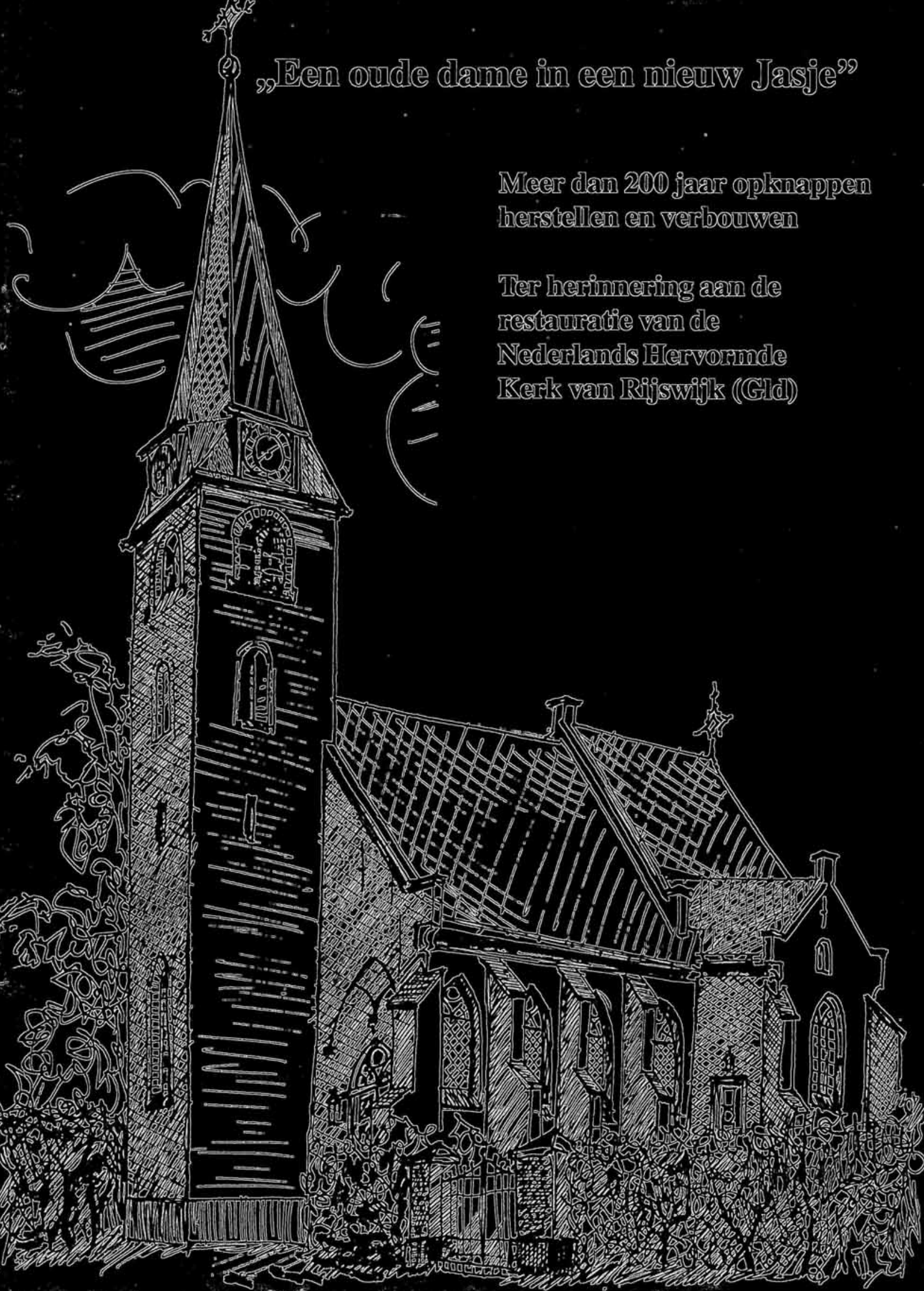

„Een oude dame in een nieuw Jasje”

Meer dan 200 jaar opknappen
herstellen en verbouwen

Ter herinnering aan de
restauratie van de
Nederlands Hervormde
Kerk van Rijswijk (Gld)

Oude dame in nieuw jasje, oftewel meer dan tweehonderd jaar opknappen, herstellen en verbouwen aan de Rijswijkse kerk.

De kerk van Rijswijk zou gesticht zijn door Suitbertus, een metgezel van Willibrord. Of dit juist is, is niet meer te achterhalen. Er zijn enkele voorvallen in de geschiedenis van de streek die er op wijzen dat een zekere kerstening heeft plaats gevonden in de achtste en negende eeuw. Rond 890 is een document opgemaakt, waarin wordt gesproken over meerdere kerken in het dorp Rijswijk. Welke kerken dit zijn is niet bekend. Het lijkt erg aannemelijk dat dit de kerken van Rijswijk en Ravenswaaij zijn, maar zeker is het niet! Er is in Rijswijk een tiende eeuwse zwaard gevonden, waarop in niello (een legering) een dubbel kruis is afgebeeld. De bedoeling van dit zwaard is onduidelijk. De deskundigen denken aan een ceremonieel zwaard. Voor welke ceremonie dit dan gebruikt werd is ook onduidelijk. Het kruisteken is wel een teken dat in deze streken toch een Christelijk geloof voorkwam. Ook dit wijst op een zekere kerstening in onze streken. Ten tijde van de invallen van de Noormannen in ons gebied, woonde in de dicht bij Stockholm gelegen stad Birka een rijke weduwe. Ze had veel handel gedreven met Dorestad. Daarnaast was ze erg gelovig. Op haar sterfbed liet ze haar twee dochters beloven dat ze haar geld zouden verdelen onder de armen. Aangezien er geen armen woonden in Birka, moesten ze maar naar Dorestad gaan, daar waren er genoeg. De dochters hielden hun belofte en gingen naar Dorestad. Daar aangekomen waren ze hongerig en moe. Ze besloten een paar gulden uit de nalatenschap te gebruiken om te overnachten. Daarna voerden ze de laatste wil uit van hun moeder. Toen alles weggegeven was, bleek dat de portemonnee (uitgezonderd de paar gulden om te overnachten) nog steeds even vol was. Naastenliefde is een van de belangrijkste pijlers waarop het Christelijke geloof gegrondvest is.

Grensgebied

De kerk in Rijswijk heeft veel te verduren gehad. En niet de kerk alleen, maar de gehele streek. De streek was een grensgebied tussen diverse onafhankelijke staten. Het bisdom Utrecht had niets uit te staan met het hertogdom Gelderland. Pas in de zestiende eeuw kwam een soort eenheid tot stand. Het is regelmatig gebeurd dat de Stichtenaren op strooptocht kwamen in de Betuwe. De Utrechtse bisschop is in die tijd eenmaal letterlijk in mootjes gehakt. Bij Rijswijk is zelfs een "veldslag" uitgevochten! Toen aan het begin van de vijftiende eeuw de Utrechtenaren weer eens een strooptocht hadden uitgevoerd in onze streken, vonden de inwoners van de steden Zaltbommel, Nijmegen en Tiel, alsmede de Betuwenaren, het welletjes. Ze brachten een legertje bijeen. Op 7 juli 1427 kwam het tussen Maurik en Rijswijk tot een treffen. Uit de lagere schooltijd herinneren velen zich nog wel de aanvallen van de Noormannen op Dorestad. Dacht U dat Rijswijk gespaard bleef voor de alles vernietigende noorderlingen? Het lag tenslotte recht tegenover de rijke handelsplaats Dorestad.

In de 80-jarige oorlog heeft de streek nogal veel te lijden gehad van stropende militairen. De kerk van Ravenswaaij werd door de Spanjaarden in een puinhoop veranderd. In 1672, toen ons land radeloos, redeloos en reddeloos was, werd vanaf de dijk bij Rijswijk, kasteel van Wijk bij Duurstede in puin geschoten. Toen de Fransen voor de tweede keer naar ons land kwamen, na de Franse revolutie, hebben de soldaten in de uiterwaarden een kamp gehad.

En wat dacht U van de vele overstromingen die dit gebied geteisterd hebben. In de boeken uit het kerkarchief, vinden we niet alleen kerkelijke zaken. Ook staat er bijvoorbeeld voor het jaar 1658 genoteerd, dat op 13 januari de Rijn dichtgevroren was. Het ijs bleef liggen tot 18 februari. Op die datum brak de Waalbandijk in de Over-Betuwe, bij Doornik, Oosterhout en Bemmelen door. Het water had nog nooit zo hoog gestaan. Er stond 15 cm. water in de pastorie. (Dit is de Posthoorn te Ravenswaaij!) De oudere inwoners kunnen zich nog wel de watersnood in 1944 en 1945 herinneren. Toen de kerk geheel was afgebikt, werden heel duidelijk de vele soorten stenen die gebruikt zijn voor de muren zichtbaar. Sommige stenen zullen ongetwijfeld hergebruikt zijn.

St. Martinus

Wie was St. Maarten of St. Martinus? Martinus leefde rond 316 na Christus in Hongarije. Hij was zoon van heidense ouders en bezocht de Christelijke school te Pavia (Italië). Hij moest op last van zijn ouders het

leger in. Als soldaat kwam hij in Gallië (bekend van de stripfiguren Asterix en Obelix) terecht, waar hij gedoopt werd. Hij onderscheidde zich van de andere soldaten wegens zijn deugdzaam levenswandel. Vooral voor de armen was hij een weldoener. Na het afzwaaien leefde hij geruime tijd als monnik. Tegen zijn wens in, werd hij benoemd tot bisschop van Tours. Hij overleed rond 400 in een klooster, dat hij zelf had laten bouwen. Oorspronkelijk was de kerk van Rijswijk toegewijd aan deze St. Maarten.

Reformatie

Wanneer in Rijswijk de reformatie heeft plaats gevonden is onduidelijk. In de Betuwe is de reformatie van boven af opgelegd. De ambtman, Dirk Vijgh, heer van Zoelen, was al vroeg overgegaan naar het gereformeerde geloof, evenals de graaf van Culemborg, heer van Maurik, Eck en Wiel en Lienden. Op 11 januari 1592 hebben op dezelfde dag, de pastoors van Echteld en Avezaath het katholicisme afgezworen en zijn overgegaan tot de 'ware religie'; dit onder druk van Dirk Vijgh. In Rijswijk had Vijgh ook het een en ander in de melk te brokkelen. Hij was namelijk min of meer eigenaar van de goederen van het H. Kruis vicarie en had zodoende invloed.

Aanvankelijk zal wel niet zo'n groot verschil bestaan hebben tussen het katholieke en het gereformeerde geloof. Te meer daar verschillende pastoors in de Betuwe tevens de eerste dominee waren. Waarschijnlijk is dit in Rijswijk ook het geval geweest. Wierus Vorchtenius was namelijk pastoor geweest te Maurik. In het archief van de Rijswijkse kerk vindt men nog een schitterend stuk betreffende deze pastoor/dominee. Hier volgt de letterlijke tekst:

"Ingekomen onder de duysternisse des Pausdoms, doch in het doorbreken van de leere der waarheit, overgegaen tot de belijdenisse der Christelijcke gereformeerde religie, is hij wel predicant gebleven, maar terwijl geen kleijne suurdeesem der ouwde dwalinghe in hem was, Daerbij vermaert door drinckerije en dobbelspel, als sig niet schamende (naer de overleveringe der ouwde inwoonderen) na de gepleegde Godsdiens des Sondaghs in de kercke met kaart en dobbelspel te verwijlen en des avonds in de herberge sig voorlijk te maken. Ja, om publicq te toonen dat hij een liefhebber was, ontsagh hij zelfs niet zig te laten uytschilderen in sijn ouwt pastoorsgewaet, naer de Roomsche wijze, met een kaertspel in sijn tasse, schoppeknegt daeruit steeckende, welck sijn afbeeltsel alsnog bij sijne erfgenaemen tot Renkom op de Veluwe te sien is."

Hieruit zou af te leiden zijn, dat deze dominee niet door overtuiging gedreven, zijn vroeger geloof liet varen. Waarschijnlijk zou hij zich als predikant dan niet zo gedragen hebben. Desondanks werd hij afgezet wegens remonstrantse gevoelens en niet wegens wangedrag. Na zijn afzetting bleef hij in Rijswijk wonen en werd daar in 1623 begraven.

In het archief van de provinciale Gelderse synode wordt in 1611 nog iets aardigs vermeld betreffende de beide gecombineerde gemeenten. De kerk van Ravenswaaij is in 1573 verwoest door de Spaanse troepen. Herbouw was niet te betalen. Pogingen werden ondernomen om herbouw van de Ravenswaaijse kerk mogelijk te maken. Er wordt toestemming verzocht om een collecte te mogen houden voor de herbouw. De synode vindt het onzin om die collecte te houden. De Ravenswaaijers kunnen Gods woord in Rijswijk gaan horen. Hun kerkmeesters kunnen daar de jaarrekening afleggen. Op die manier kan Ravenswaaij sparen voor de herbouw van de kerk. Dit alles wil niet zeggen dat ze inderdaad naar Rijswijk gingen op zondag. In het plaatselijk café annex pastorie, werden ook kerkdiensten gehouden. Dit zal wel geduurd hebben tot 1644, toen de Ravenswaaijse kerk herbouwt werd. Tevens is uit deze opmerking op te maken, dat voor 1611 de reformatie ook in Rijswijk doorgevoerd is.

Financiële bijdrage Ravenswaaij

Waarschijnlijk direct na de overgang naar het gereformeerde geloof zijn de kerkelijke gemeenten van Rijswijk en Ravenswaaij verenigd. Aangezien Wierus Vorchtenius ook in Ravenswaaij dominee was, waren de beide gemeenten voor 1618 reeds gecombineerd. Ook ds. Johannes Brandolphus en Johannes Gerlaci Winckels (gehuwd met de zuster van Johannes Brandolphus) waren dominee te Ravenswaaij. In september wordt de zoon van J.G. Winckels, Hendricus bevestigd als eerste eigen dominee te Ravenswaaij.

Ravenswaaij betaalde tot 1982 een flink bedrag aan de pensioenlasten van de Rijswijkse dominee. Niet dat Ravenswaaij dat verplicht was te betalen, maar het was historisch zo gegroeid. Het rijk ziet de Nederlands Hervormde kerken van Rijswijk en Ravenswaaij als één gemeente. Ravenswaaij betaalde zo'n f 6000,- op

jaarbasis aan de Rijswijkse gemeente. Toen dat bedrag drastisch verlaagd werd, had dat behoorlijke financiële gevolgen voor Rijswijk.

Kerkgebouw

De toren is het oudste deel van de kerk en heeft deel uitgemaakt van een oudere, een-beukige kerk. Van die oudere kerk zijn nog de aanzetten van het dak te zien aan de torenmuur. De onderbouw is nog uit de veertiende eeuw. Aan de westzijde is alleen de eerste verdieping nog uit die tijd, terwijl aan de oostzijde tot de aanzet van het huidige dak uit die tijd stamt. Het overige gedeelte van de toren is rond 1500 opgebouwd uit afbraakmateriaal. Terwijl in de 16e eeuw nog een verhoging heeft plaats gevonden. In de oostmuur tot boven de gewelven van het schip. De toren bezit een indrukwekkende, scheefstaande, houten spits.

Het koor is 14e eeuw en daarmee ouder dan het schip. Aanvankelijk was het koor overwelfd met een houten gewelf. Zo'n twee honderd jaar na de bouw, kreeg het koor zijn huidige netgewelf. Het gevolg was wel dat de ramen aan de bovenzijde gedeeltelijk dichtgemetseld werden. De ribben rusten op geprofileerde kraagstenen en komen samen en kruisen elkaar in gelijke ronde sluitstenen evenals in het schip. De oostelijke kraagstenen langs de zijmuren zijn niet in de hoeken van de sluiting aangebracht, maar meer westelijk tegen de lange wanden. De muraalbogen oversnijden gedeeltelijk de dichtgezette vensters van de tweede travee. De kapconstructie is nog uit de Middeleeuwen.

Het driebeukige schip dateert uit de 16e eeuw en bestaat uit vier traveeën, met op betrekkelijk korte pilaren rustende arcadebogen. Waarschijnlijk zijn het netgewelf van het schip en koor tegelijkertijd aangebracht. Dit type gewelf is erg bijzonder voor een dorpskerk! In de zijbeuken bevindt zich een eenvoudiger gewelf. Aan de middenbeukzijde schiet een gedeelte van de zuil door en is hogerop afgesloten door een lijst, waarop de ribben van het netgewelf rusten. Evenwijdig aan de oostmuur van de toren is in het schip een wandje gemetseld ter ondersteuning van het in 1870 van de toren vrijgelegd gewelf. De ondermetseling is links en rechts met de westelijke schippijlers verbonden, door drie naast elkaar geplaatste schijnzuiltjes.

De sacristie of consistorie bevindt zich aan de zuidkant van het koor. Bij de restauratie zijn diverse bouwsporen uit het verleden teruggevonden. Daarover later meer.

Restauratie

Vele jaren heeft de kerkvoogdij van de kerkelijke gemeente van Rijswijk reeds geprobeerd om de kerk gerestaureerd te krijgen. Restauraties kosten geld. Geld wordt opgebracht door gemeenteleden. En daar zit nou juist het probleem. Rijswijk was een kleine kerkelijke gemeente met een in zeer slechte staat verkerend kerkgebouw.

In 1982 was de situatie gevaarlijk geworden. Er vielen stenen en stukken kalk uit de gewelven in de zijbeuken. Een gedeelte van de banken kon hierdoor niet meer gebruikt worden. Een noodreparatie maakte een eind aan deze situatie. (Deze gewelven zijn bij de restauratie dan ook vervangen.)

Een commissie bestaande uit de heren J. Smits, W. v. Binsbergen, H. v. Toorn en J. v. Drumpt, o.l.v. architect D. Wijma begonnen in dat jaar een onderzoek naar de toestand van de funderingen van de kerk. Koster v.d. Oever legde op een aantal plaatsen het fundament bloot. Toen werd pas echt duidelijk, hoe slecht die waren. Een restauratie zou toen "slechts" 2 miljoen gekost hebben. De verbreding van het Amsterdam-Rijnkanaal heeft ook al geen goed gedaan aan het kerkgebouw. Voor de bouw van de nieuwe Prinses Marijke sluizen was onderbemaling tot grote diepte noodzakelijk. Veelal zijn torens oorspronkelijk gefundeerd op eiken palen. Zolang die continu in het grondwater staan, is er niets aan de hand. Maar zodra er zuurstof bij kan komen, vindt er verrotting plaats. In feite verdwijnt dan de basis waarop de toren gebouwd is.

Maar ja, ambtelijke molens werken langzaam, vooral als er te weinig geld is. Er werden plannen gemaakt voor de restauratie. Spoedig bleek dat de bedragen die de kerkelijke gemeente van Rijswijk op moest hoesten, niet te dragen waren door de gemeente. (In 1813 had de N.H. gemeente 415 zielen. Dit aantal is nog steeds niet veel veranderd.) Andere oplossingen waren noodzakelijk. Die werden gevonden door het kerkgebouw over te dragen aan de stichting Oude Gelderse kerken. Dit gebeurde in december 1989. Daarna kwamen de plannen tot restauratie in een versnelling terecht. Het duurde toch nog tot 1991, voor men zo ver was.

Het begin van de restauratie bestond uit twee gedeelten. Het officiële gedeelte, vond plaats op vrijdagmiddag 26 april 1991. Maar het feitelijke begin was op maandagmorgen 22 april. Toen waren er diverse gemeentelieden die de handen uit de mouwen staken. Toen de "hoge heren" vrijdagmiddags in hun nette pak de officiële opening kwamen verrichten door het wegslaan van een losliggend stuk steen uit de toren, was er al erg veel werk verzet. De kerk was al vrijwel leeg. De banken waren gesloopt en de preekstoel was al weg. Al snel bleek dat de vloer in de loop der tijden minstens 87 centimeter verhoogd was. Op die diepte werd tegen de consistorie, een rood esterikken tegelvloertje gevonden. Als men die 87 centimeter eens bij de pilaren optelt, zijn ze beslist niet zo plomp als ze er nu uitzien. Met andere woorden ze waren slanker! Ook tegen de buitenmuren was duidelijk te zien dat op diverse hoogten een zwarte "plint" was aangebracht. In de beide beuken waren ook nog de deuren terug te vinden, die in 1860 gedicht waren. (breedte van de deur was 1.83 m. breed)

De muren zijn aan de binnen en buitenkant geheel afgebikt. In de noordelijke muur van het schip, dicht bij het orgel, zat een fikse scheur. Evenals in de zuidelijke muur van het schip bij de consistorie. Die kale muren geven meestal veel informatie betreffende het gebouw weer.

Op de hoek van het koor en de noord beuk bevond zich ook een dichtgezette nis. Ditzelfde was het geval aan de andere kant van het koor. Het is goed mogelijk dat hier een altaar van de vicarieën opgesteld was.

Aan de zuid-oostzijde is een sacramentsnisje gevonden, terwijl aan de noord-oostzijde van het koor waarschijnlijk een "hagioscoop" (luikje) aanwezig geweest is. Dit dateert nog uit de tijd van voor de reformatie. Mensen die uitgesloten waren van de mis, mochten de dienst niet bijwonen. Om toch nog stichtelijk onderwezen te worden, kon men door dat luikje toch op het altaar kijken en zo de dienst meemaken. Ook in de kelder onder de consistorie bevonden zich enkele nissen. Wat hiervan de bedoeling is geweest, is niet duidelijk. Misschien waren ze onderdeel van keldergaten, waarin de kolen gelost konden worden.

De gehele kerk heeft een nieuw fundament gekregen. Het gebouw rust nu op een groot aantal in de grond geboorde betonnen palen. Ook in het schip zijn sleuven gemaakt, die zijn opgevuld met staalkabels, betonijzer en beton. Dit om een solide verbinding tussen de diverse fundamenteën te verkrijgen.

De westelijke muren van beide beuken bleken in het geheel geen fundament te hebben. In 1860, toen de vakken naast de toren afgebroken werden, werd tegen de pilaren een nieuwe muur gebouwd, waar de huidige ingangen in gemaakt werden.

Onder in de toren bleken er op de begane grond twee luchtspleten dichtgemetseld te zijn. Het is goed mogelijk dat dit in 1737 gebeurd is. Er zijn toen meerdere werkzaamheden aan de toren uitgevoerd. Zeer waarschijnlijk is toen ook het hoge spitsvormige venster veranderd in een klein raampje, waarboven de gedenksteen geplaatst was.

De torenspits was er slecht aan toe. Het hout was gewoon verrot. De koningsspil (de balk, waarop het haantje staat) kon gemakkelijk heen en weer bewogen worden. Veel hout is vervangen door nieuw. Ook bleken er uitgebreidere galmgaten aanwezig te zijn geweest. Die zijn met de restauratie weer zichtbaar gemaakt. Aan het bovenste gedeelte van de toren is erg veel nieuw metselwerk gemaakt. Veel stenen lagen los. Een gedeelte van de gewelven van de zuidelijke beuk moest geheel vervangen worden.

Herstellingen aan het kerkgebouw.

"Int jaar 1700 is 't looth van den toorn tot Rijswijk vernieuwt, 't houtwerck door Cornelis Hack als timmerman en verven en vergulden door Cornelis van Dommelen tot Buuren gedaan 't selve aangenomen om vrij daar aan 't selve aangenomen tsamen om vrij daaraan te leveren en te doen alles op haare kosten een gelt voor dartigh gl. en 1 st. selve daar toe gebragt op Donderdag den 8 Augusti 1700."

In 1737 zijn er reparaties uitgevoerd aan de toren. Wat er precies gebeurd is, is nog niet terug gevonden in de archieven. Wel is duidelijk, dat het bij de restauratie terug gevonden spitsboogvenster, toen verkleind is tot een kleiner raam. Daarboven werd een gedenksteen met het jaartal "1737" erop, aangebracht. Bij de restauratie is dit raam weer geheel geopend. Het lijkt me waarschijnlijk dat toen ook beide luchtspleten onder in de toren dichtgemetseld zijn.

De toestand van het dak van de kerk en toren is in 1757 zo erbarmelijk "dat er geen kleijne reparatie meer aan kan helpen". Het hout en de lijen zijn oud en verteerd, zodat er geen spijker meer in blijft zitten. De

kerkmeesters stellen vast dat een kleine reparatie alleen maar geld verkwisten is en dat de kerkelijke gemeente zo arm is dat er geen geld voor die reparatie is.

De ambtman van de Neder-Betuwe, Bernard, graaf van Welderen, wordt om toestemming verzocht om in het land te mogen collecteren, alsmede een aparte zondagse collecte in de kerk zelf. Eenzelfde verzoek wordt gericht aan de bestuurders van het graafschap Buren. Daarnaast wordt verzocht om stoelen te mogen plaatsen en hierop evenals op de banken, plaatsengeld te heffen. Alle verzoeken worden toegestaan.

Op 'den 25ste Majj 1757' worden er commissies ingesteld. Het doel daarvan was het collecteren ordentelijk te laten verlopen. Dominee D.H. Rutgers en diaken Hendrik Evertse van Oijen collecteren op 26 en 27 mei te Rijswijk en Ravenswaaij.

Diaken van Bekkum en kerkmeester Arien van Ommeren doen Maurik, Eck en Wiel op 28 mei. Ouderling Dirk Aartse Udo en kerkmeester Johannes van Keulen collecteren op 2 en 3 juni in Echteld, IJzendoorn, Ochten, Hien, Dodewaard, Opheusden en Kesteren. Ouderling Stees van Houselt en Laurens van Meteren collecteren op 4 juni in Zoelen en Kapel- en Kerk Avezaath. Terwijl de dominee en kosten Jan Evertse van Oijen, op 31 mei collecteren in Ingen, Ommeren en Lienden.

De opbrengst van de collecten is als volgt in de Neder-Betuwe ruim f 1459,--. Te Utrecht ruim f 310,--; in het graafschap Buren ruim f 82,--; Amsterdam ruim f 1159,--. Samen ruim f 1696,--. Hiervan zijn de binnen- en buitenmuren opgeknapt van het gehele kerkgebouw. Alsmede de daken aan de zuidzijde van de kerk en de noordzijde van het koor. Ook de spits van toren werd hersteld. Alles was van te voren aanbevestigd.

In de vergadering van 7 april 1758 blijkt dat de dominee zelf ook gecollecteerd heeft in het Hollandse. Er is blijkbaar nog niet genoeg geld binnen aangezien de dominee verzocht wordt om opnieuw in Amsterdam en elders te collecteren. Er moet nog ruim 800 gulden verzameld worden.

In dezelfde vergadering verzoekt de dominee om een nieuwe en hogere heining bovenaan de dijk rond de pastorieboomgaard. "Gij zult niet begeren" staat er, maar z'n appeltjes liepen wel degelijk gevaar!

Maar er moet nog meer worden opgeknapt. De banken oftewel "de zitplaatsen der vrouwen in 't lighaem der kerke geplaatst" zijn zeer oud en vermolmd. De kerkmeesters moeten wel nieuwe laten maken, ondanks de hoge kosten. Aan de Ambtman van Neder-Betuwe wordt gevraagd of die het goed vindt dat de oude banken vervangen worden door drie of vier dozijn "vrouw" stoelen en de overige oude vrouwen en mannen banken te laten herstellen met afvalmaterialen van de verwijderde banken. Daarnaast wordt verzocht of er stoelengeld geheven mag worden. Des te dichter bij de preekstoel, des te duurder! De ambtman, Cornelis de Cocq van Delwijnen van de Kortenhoeve uit Eck en Wiel, staat alles toe.

Ook de preekstoel wordt voor de somma van f 13,-- in dat jaar verplaatst. Tot de zware reparatie aan het kerkdak in het voorleden jaar (1808), waartoe een grotere som bij de opnemings opgegeven was, is slechts besteed 800 gl. De schuld der kerk bestaat dan uit een wissel van 500 gl. a 5% en uit een rekening van 300 gl. die nog betaald moeten worden.

Op 21 december 1809 ontvangt de kerkvoogdij antwoord van de ambtman van de Neder-Betuwe, op een verzoek van 6 april 1809, waarin verzocht was om f 1600,-- te mogen lenen voor de reparatie van de kerk, pastorie, schoolhuis en afbetaling van schulden. Tevens zouden 66 iepen langs de Kerkstraat verkocht worden.

De kerk blijft zorgen baren. Ditmaal (1817) zijn het de gewelven die voor problemen zorgen. Er vallen stukken uit. De kerkvoogdij vreest dat de kosten van de reparatie hoog zijn. Tussen de pilaren zijn trekstangen bevestigd. Waarom die daar waren, is niet geheel duidelijk. Komt het door het verzakken van de toren? Uit een schrijven van de firma Verloop uit Utrecht van 30 mei 1853 blijkt dat echter niet het geval te zijn. Deze firma had onderzoekingen gedaan om tot het herstel van een en ander te komen en schrijft daarover:

"Dat uwen kerk in veel groter gevaar is als men oppervlakkig zoude zeggen. Want het is geentzints het verzakken van de toren, maar wel de spanning der kerkkluizen (gewelven) tegen dezelve, die de toren doet overgaan. Hetwelk reeds zoodanig is toegenomen dat tegenwoordig alleen de ankers van de nok en de gordingen der kap met de U bekende schoren, kluizen en toren in verband houden. Zoodat als de ankers los sprongen of de schoren braken, waarschiynlijk gewelven en de toren zouden instorten, daar Uwe kerk kluizen meer dan 200.000 Ned. ponden waren."

Er worden dan twee oplossingen voorgelegd. De ene is het plaatsen van de ijzeren stangen. De tweede is

veel rigoreuzer en bestaat uit het verwijderen van de gewelven en een gestucadoord plafond er voor in de plaats. Dit kostte veel geld. Geld dat er niet was. De begroting, gemaakt door de fa. Verloop, was groot f 10.000,--.

De kerkvoogdij vindt dat nogal duur. De scriba, J. Mariënhoff (de bouwer van villa Mariënhoff, waar nu prinses Irene woont) betwijfelt of de provinciale commissie op het toezicht van de kerkelijke administratie, dit bedrag wel zal goedkeuren. De kerkvoogdij vraagt aan de architect om zijn plannen nog eens te bezien en ze zo mogelijk goedkoper te maken. Er worden zelfs een aantal suggesties gedaan. Men zou bijvoorbeeld de spits van de toren kunnen afbreken en een kleinere op de toren plaatsen. Men zou ook een steunbeer tegen de westzijde van de toren kunnen metselen. Alles beter dan geld uit geven voor iets wat "niet de minste verfraaiing aanbrengt". Wat het antwoord hierop is, is onbekend. Wel, dat noch de kleinere spits, noch de steunbeer er gekomen zijn.

De provinciale commissie op het toezicht der kerkelijke goederen maakt een opmerking over het feit dat de rekening van de architect zo hoog is geweest. De scriba antwoordt hen:

"daar de toestand der kerk door verzakking van den toren, met neiging naar het westen en de ten dien gevolge uiteenzetting der gewelven ons ernstige reden van zorg baarde, zoo besloten wij C. Verloop te Utrecht de toestand van onze kerk en toren te doen opnemen en van hem een plan te vragen tot voorkoming van een naar ons inzien dreigend gevaar. Die opneming is door hem geschied en dien ten gevolge is de kerk verleden jaar, door het inbrengen van ijzeren ankers als anderszins, gebracht in een toestand van sterkte, die ons alleszins reden geeft van daaromtrent gerust te zijn. Dat de declaratie van C. Verloop echter wel wat hoog is, kunnen wij niet ontkennen. De reden hiervan hebben wij meenen te moeten zoeken, dat Z.E. niet belast is geweest met het werk, zooals zijn verlangen scheen te wezen, daar de kerkvoogden vermeenden het voordeelijker zonder Z.E. te kunnen bewerkstelligen."

In de vergadering van 1 februari 1860 hebben de kerkvoogden besloten dat er hoogst noodzakelijk weer wat aan het gebouw gedaan moest worden. Ze besluiten tot rigoureuze maatregelen.

1. Beide vakken van de zijbeuken naast de toren, moeten worden afgebroken. 2. Oude ingangen moeten vervallen (De ingang van de kerk was voor 1860 gelegen tegenover het hek van de begraafplaats.) 3. Nieuwe ijzeren glasramen. 4. Kerk en toren aansmeren. 5. Klokkestoel in de toren vernieuwen.

6. Nieuwe zolders en trappen in de toren. 7. Aan beide zijden van de toren nieuwe ingangen maken. (ze waren toch maar in gebruik als opslagplaats voor o.a. kalk en de lijkbaar). Dit punt leverde nogal wat moeilijkheden op. Niet alle kerkvoogden waren het met deze vernieuwing eens. 8. Bouwen van een nieuwe schuur tot bergplaats ten dienste van de kerk (het zgn. knekelhuisje, dat in juli 1993 afgebroken is). 9. De beide ingangen moeten worden verplaatst naar de westzijde van beide zijbeuken. 10. Er moet een nieuwe klokkestoel komen. 11. Er moeten nieuwe ramen ingezet worden. 12. De kerk moet van buiten geheel aange-smeerd worden. Dit geheel moet f 2700,-- gaan kosten.

De kerkvoogdij heeft echter maar f 1200,-- in kas. De rest zou moeten worden geleend. Er werd echter rekening mee gehouden dat de lening niet goedgekeurd zou worden. Indien dat het geval was, zouden nieuwe ramen en het aansmeren van de kerk en toren uitgesteld worden. De toestemming bleef uit. Vijf maanden later is er nog geen antwoord van de Provinciale commissie op het verzoek om een lening te mogen aangaan. Typisch is wel dat Gedeputeerde Staten reeds in april accoord gegaan waren met dezelfde lening.

Ook het kerkhof kreeg een opknapbeurt. Het oude versleten hek werd vervangen door een nieuw hek met hardstenen posten. Op de posten zouden teksten komen te staan. Op de ene "Het is den mensch gezet eenmaal te sterven" Op de andere "die in Jezus gelooft, zal leven al is hij ook gestorven". Tevens werd een plantsoentje aangelegd ten westen van de kerk. Vroeger was dat bepoet geweest met populieren. De Koninklijke Heidemaatschappij kreeg opdracht om een plan te ontwerpen.

Het jaar daarop stelt de administrerend kerkvoogd voor om geen buitengewone herstellingen of verbouwingen uit te laten voeren, aangezien de staat der geldmiddelen dit jaar alleen gewoon onderhoud toestond.

De buitenkant is blijkbaar naar genoegen van de kerkvoogden opgeknapt. In 1866 worden plannen gemaakt om ook het interieur op te knappen. Het duurt ruim een jaar voor er vorderingen omtrent de planvorming vermeld worden in de notulen. In november 1867 wordt er besloten om een leunstoel voor de dominee aan te schaffen, de Kerkstraat bij donkere maan te verlichten en architect Murman te verzoeken om een restauratie-plan op te stellen. Als blijkt dat ir. Murman niet mee wil werken, wordt besloten door het uitloven van een premie, een wedstrijd uit te schrijven. De vrees van het college van kerkvoogden kwam uit: architect

Murman was in april 1868 nog steeds niet geweest. Gijs van Oijen stelt voor om dan maar een advertentie in de kranten te plaatsen waarin bouwkundigen opgeroepen worden om een plan en begroting voor de interieurrestauratie in te zenden. Er wordt een premie van f 200,- voor de winnaar vastgesteld. In de Tielsche Courant van 18 mei 1869 werd een prijsvraag gepubliceerd. Hoofdprijs f 200,-.

Te verrichten werkzaamheden: Kerk en toren met ankers verbinden, om verder scheef gaan staan van de toren tegen te gaan. Dichtmetselen van de spitsvormige opening in de toren, die in 1860 met planken dichtgemaakt was. Het aanbrengen van een oxaal voor het orgel. Aanbrengen van een nieuwe vloer in de kerk. Vernieuwing van zitplaatsen. Dichtmetselen van de grafkelder van de familie Van Brakell.

De jury bestaat uit de heren van ir. Van Lunteren uit Utrecht en de heren Schuurman en Drabbe, officieren der genie, in garnizoen te Wijk bij Duurstede. Er zijn vijf inzendingen. De jury vindt dat de ontwerper van het plan "de Vliet", de Rijswijkse timmerman Gerrit van der Salm het dichtst komt bij datgene wat de kerkvoogden voor ogen stond. Maar geen van de plannen is goed genoeg om in aanmerking te komen voor de premie van f 200,-. Een aantal van de inzenders protesteert hiertegen. Maar de protesten worden afgewimpeld. G. v.d. Salm maakt een nieuw plan, dat wel goedgekeurd wordt. De kosten bedragen circa f 5000,-. Er zou een lening afgesloten kunnen worden. Maar de kerkeraad besluit toestemming te vragen om 4 percelen land te mogen verkopen. De Perzik onder Maurik en de Katters en de Hoekkampen onder Rijswijk zouden worden verkocht. Dit is blijkbaar niet doorgegaan.

Op 1 februari 1870 wordt de restauratie, ten huize van Arie van Keulen, aanbesteed. De aannemingssom was f 5300,-. Gerrit van der Salm kreeg het toezicht. Aannemer H.G. Waanders heeft het geluk niet geheel aan zijn zijde. Tijdens de restauratie deed zich een ongeval voor, dat bijzonder goed afliep. Bij het afbreken van de gewelven uit het middenschip, stortte een deel daarvan in en vernielde een steiger. De oude stenen mogen niet meer gebruikt worden. Er moeten zo'n 12.000 nieuwe stenen aangekocht worden. De kerkvoogdij is clement. Ze biedt aan om f 1290,- extra te geven voor de aankoop van de stenen. De nieuwe gewelven zijn door metselaar Meerdink uit Ravenswaaij weer opgemetseld. Drie maanden later, in augustus 1870 verzoekt de aannemer of hij de opleveringstijd met zes weken mag verlengen. Dit wordt hem toegestaan. In september 1870 is het werk zover gevorderd dat er geschilderd kan worden. Ook dit werk wordt aan aannemer Waanders aangeboden. Die vindt dat er te weinig geld voor beschikbaar is en weigert de opdracht. Daarna krijgen de kerkvoogden blanco volmacht om te handelen naar goedvinden. Zestien oktober 1870 kan ds. J.A. van Krieken de eerste predicatie in de vernieuwde kerk houden. Hij preekt dan over Johannes 10:22, het feest van de vernieuwing van de tempel te Jeruzalem.

In november 1870 besluit men om twee kronen aan te kopen. In de volgende vergadering toont de dominee enkele tekeningen van lampen. Met algemene stemmen wordt besloten dat, hoewel de tekening uitmunt door sierlijkheid, grotere lampen te bestellen. Het verwerk is blijkbaar nog steeds niet uitgevoerd in juli 1871. Er wordt dan besproken welke kleuren men voor de banken zal kiezen en wie de opdracht zal krijgen. Tevens wordt besloten dat de zittingen van de "mansbanken, op de minst kostbare en gevoeglijkste wijze" verbreed worden. Alsmede dat de bank van de kerkvoogden een voetbankje zal krijgen. Een doopvont is ook nodig gebleken en wordt aangeschaft in 1876.

Of het een goede schilder is geweest, die in 1870 de kerk zowel inwendig als uitwendig schilderde, is onduidelijk. Feit is wel dat schilder A. van Welie uit Beusichem in 1889 voor f 230,- het geheel wilde schilderen. Blijkbaar schrokken de kerkvoogden van het bedrag en besloten het werk uit te stellen. In 1894 had men de juiste financiering gevonden. De banken A t/m D werden geheel tot "vrouwenbanken" verheven en tevens was besloten stoelengeld te heffen.

Vier jaar later baart de toren al weer zorgen. De spits is verrot en het muurwerk moet aangesmeerd worden. Hoewel de bodem van de kerkelijke schatkist ruimschoots zichtbaar is, wordt besloten het werk nog datzelfde jaar te laten uitvoeren.

In 1912 wordt de Kesterense architect N. Lodder verzocht een bestek te maken om een gedeelte van het dak te laten vernieuwen. Dit wordt aangenomen door de Rijswijkse timmerman Smits voor zo'n f 900,-. Dit is de laatste "grote" opknaphaart die de kerk ondergaan heeft tot de huidige restauratie.

Banken

Rond het midden van de achttiende eeuw wordt besloten om een aantal oude banken uit de kerk te verwijderen en te vervangen door drie á vier dozijn stoelen. Die stoelen kunnen verhuurd worden aan de

meest biedende. In 1759 geeft ouderling Peter van Brummelen, uit dankbaarheid dat hij een gestoelte in de kerk heeft gekregen, 50 karren zand voor de kerk.

Heel lang is het de gewoonte geweest dat men persoonlijk kon beschikken over een zitplaats in de kerk. Soms werden banken publiekelijk verkocht aan de meest biedende. In 1807 werd in Kerk Avezaath zo'n bank, toebehorende aan het huis Thedingsweerd en staande in de kerk van Kerk Avezaath, verkocht voor f 141,-. In 1818 was ook in Rijswijk wat onrust ontstaan over het verhuren van de stoelen. Er waren verschillende voorwaarden gesteld aan het verhuren van de stoelen. De kerkeraad besluit om de verschillende voorwaarden eensluidend te maken. De oude situatie zal nog duren tot 1 januari 1820. Daarnaast wordt besloten om het aantal banken uit te breiden. Achter het gestoelte waar de diakenen zitten wordt een nieuwe bank neergezet. Evenals achter de banken van de families Van Keulen en Van Oijen.

In de vergadering van kerkvoogden en notabelen van 28 december 1894 besluiten de kerkvoogden om de banken A t/m D geheel te bestemmen als vrouwen plaatsen. Voor de restauratie stond op sommige banken in het schip nog steeds de woorden "vrouwenplaatsen". H. v. Toorn, de schilder die tijdens de restauratie het schilderwerk verrichtte, heeft beloofd dat "algemeene vrouwenplaatsen" herplaatst wordt op de banken.

Bij de restauratie zijn de banken kleiner gemaakt en geheel schoongekrabbd. Daarna heeft schildersbedrijf H.J. v. Toorn er weer wat moois van gemaakt. Er zijn imitatierven op geschilderd. Een "heidens" karwei. Vooral als men bedenkt dat op dezelfde dag dat het geheel afgelakt werd, een onverlaat het nodig vond om de vloer open te breken om de verwarming aan te sluiten.

Preekstoel

De preekstoel wordt in 1760 verplaatst, voor de somma van f 13,-. Waar de preekstoel oorspronkelijk stond, wordt niet vermeld. In een brief van 1 april 1869 wordt gesproken over het maken van een nieuwe preekstoel. De preekstoel van geveerd eikenhout, met een zeszijdige kuip, met op de panelen een eenvoudige versiering van guirlandes en rozetten dateert uit circa 1860. In verband met de lengte van ds. G.E.K.A. Roskott, heeft men in 1889 blokjes tussen de twee pilaren en het klankbord gelegd.

Bij de restauratie van 1991-1993 is het trapje veranderd. Er is een platform tussengevoegd. Dit moest vanwege het feit dat het koor een halve meter verhoogd is. Op de kansel is een koperen lezenaar bevestigd. Waarschijnlijk is deze hergebruikt, aangezien de lessenaar rond 1650 gemaakt is.

Wetsbord

In de notulen van de kerkeraadsvergadering van 14 januari 1659 lezen we:

"Is meede voor den kerckenraeth berekent het bekengett, hetwelcke aen Jan Joosten voor 't schrijven vant bordt in de kercke betaelt, wordt ter somma van drie en daertig gulden seven stuivers. Ende also hem beloofd was volgens accordt de som van ses en daertig guld., so comt hem noch aen twee gulden daertien stuivers. Welcke oock aen hem betaelt sijn. En wordt hem van den E. kerckenraeth voor sijn buijtenwerck toegeleijt die somme vier guld. dreij stuivers en acht penningen."

Oftewel in gewoon Nederlands: Jan Joosten van Cothen had het schilderen van het wetsbord voor 36 gulden aangenomen. Blijkbaar is het werk meegevallen, want hij rekt maar f 33,35. De kerkeraad besluit hem het overige geld ook te geven. Ze zijn dus buitengewoon tevreden. Het bord is dus betaald uit de opbrengst van de collecte bij het Heilig Avondmaal. Daarbij krijgt Jan Joosten voor enig werk verricht aan de buitenkant van de kerk ook nog 4 gulden, drie stuivers en acht cent. Wie was nu deze Jan Joosten van Cothen? Heel lang heb ik gedacht dat hij uit Cothen kwam. Dankzij een mededeling van Wilfried Ahoud uit Arnhem, bleek hij de Rijswijkse rademaker (wagenmaker) te zijn! Hij was gehuwd met Adriaantje Jans (van de Kade). Die hertrouwt, na zijn dood, met de Rijswijkse schoolmeester en koster Jan Evertse van Oijen.

Het bord moet er toen veel indrukwekkender uit gezien hebben dan tegenwoordig het geval is. De randen waren van geblokt bladgoud. Bij een latere "opknabbeurt" zijn die zwart overgeschilderd. Gebrek aan geld is de reden, waarom het bord niet opgeknapt wordt. De bewerkte vleugelstukken zijn er rond 1860 aan toegevoegd.

Mozes was de oudste en men zou verwachten dat hij geschilderd was met een witte baard. In plaats daarvan kreeg hij een pikzwarte baard. Dat kleurde zo mooi bij een witte mantel. Ook houdt hij de staf, waarmee hij water uit de rots sloeg, in zijn hand. Aäron draagt op het hoofd een hoogpriesterlijk hoofddeksel, hanteert

een offermes en wierookschaal. In de tympaan een cherub (engel van de tweede rang).

Aan de zijde van het koor staan vier teksten, te weten het Onze Vader, de geloofsbelijdenis en de instellingswoorden van de doop en het Heilig Avondmaal. In de tympaan is een zwevende duif afgebeeld, voorstellende de Heilige Geest.

Avondmaal

De Hervormde gemeente van Rijswijk bezit fraai Avondmaalszilver. Toen dominee Johannes Gerlaci op 29 april 1638 als dominee bevestigd was, was een van zijn eerste zaken die hij aanpakte: de aanschaf van materiaal voor het houden van het Avondmaal. Hij kocht een tafellaken. In de notulen staat tevens vermeld dat dit te kort was en nergens voor dienen kon. Men heeft er toen maar 3 servetten van gemaakt. Kerkmeester Andries van Heteren was bang dat de dominee met de servetten ervandoor zou gaan en eiste dat er een K. op geborduurd zou worden. Vervolgens werden twee Mengels kannetjes met "pijpen" (tuiten) eraan, oftewel schenkkannetjes voor de wijn aangeschaft. Ook werden er twee zilveren bekers, "waerop staet die naem van Kerckbeecker" aangeschaft. Deze twee bekers zijn nog steeds in het bezit van de Hervormde gemeente. Tevens werden er een kanselbijbel (eerste druk 1637) en een bijbel voor de koster en voorzanger aangeschaft.

Het Avondmaal werd toen uitgereikt op Kerstmis, Pasen, Pinksteren en de eerste zondag in oktober.

In de kerkvoogdijvergadering van 18 februari 1878 wordt door ds. van Krieken opgemerkt, dat er bij het Avondmaal gebruik wordt gemaakt van twee witte borden, omdat er andere borden ontbreken. Hij stelt voor het besluit tot het aankopen van een zilveren doopbord in te trekken en te besluiten tot het aanschaffen van een volledig stel Avondmaalsgoed van Berlin, of nieuw zilver. Dit Avondmaalsgoed, bestaande uit twee kannen en twee borden wordt nog steeds gebruikt als het Heilig Avondmaal gevierd wordt.

Orgel

Tijdens de in 1870 gereed gekomen verbouwing, werd de orgeltribune geplaatst. Voorzien van eikehouten pilaartjes met Ionische kapiteeltjes, die door schilder van Toorn tijdens de restauratie zo mooi gemarmerd zijn.

In de vergadering van 19 november 1874 wordt besloten tot de aanschaf van een goed orgel. De firma Witte, opvolgers van de wereldberoemde firma Bätz uit Utrecht leverde het orgel. Deze firma leverde ook het Maurikse orgel. Het orgel kostte in het totaal (inclusief vervoer, plaatsing etc.) f 4137,89. Het instrument werd beproefd en ingewijd door de musicus R. Hol. In de rekening van 1875 lezen we dat hij voor de keuring en inwijding van het orgel f 25,- krijgt.

De eerste organiste is mejuffrouw M.M. v.d. Ven, dochter van het hoofd der school, tegen een salaris van f 100,-. Ruim vier jaar blijft ze organiste. Ze wordt opgevolgd door haar zus Cornelia van de Ven. Die tot 20 maart 1896 blijft. Haar vader, de schoolmeester en koster, wordt op die datum ontslagen als koster. Hij was als schoolmeester met pensioen gegaan en de kerkvoogdij wilde de beide functies gecombineerd houden. Vandaar! Helemaal vlekkeloos is dit ontslag niet gegaan. Ruim een maand later worden de kerkdeuren gewelddadig geopend door de kerkvoogden en het orgel dusdanig gebarricadeerd, dat de organiste er niet meer op zou kunnen.

Het orgel was aanvankelijk niet elektrisch. Er was een orgeltraper(-ster) nodig. Die functie bestond alleen maar uit het maken van een op en neer gaande beweging met de benen. De voeten stonden op twee balken en met je handen kon men zich vasthouden aan een knop. Als de organist met een vol orgel "het hijgend hert der jacht ontkomen" speelde, was de orgeltrapper na afloop niet meer dan een hijgend hoopje mens. Er moest behoorlijk gewerkt worden om het orgel op een regelmatige manier van lucht te voorzien, zodat het kon spelen. De eerste orgeltrapster was Hendrika van Brenk, die 8 jaar na de ingebruikname van het orgel, ontslag krijgt. Ze had om loonsverhoging gevraagd! Haar opvolgster was de 16 jarige Jacoba Th. van Stuijvenberg, die tot haar huwelijk in functie bleef.

Het orgel wordt momenteel niet gerestaureerd. Niet dat het nu in zo'n denderende staat verkeert. Maar er is geen geld. De firma de Jong uit Waardenburg knapt het op, zodat het goed bespeelbaar is. De maandag voor de officiële opening is het gestemd. De laatste keer dat het voor de restauratie bespeeld werd, klonk het meer als een vals waterorgel, dan als een jubelend instrument.

Klok en uurwerk

Reeds in oktober 1701 is er een "horlogie" aanwezig in de toren van Rijswijk. Het was toen kapot en werd uit de toren gehaald en naar de Tielse werkplaats van klokkenmaker Jan Roelofse van den Huell gebracht. Binnen een jaar was het weer kapot. In september 1702 wordt het naar Wijk bij Duurstede gebracht. Roelof Caspersen herstelde het en leverde een rekening van f 7,- in. Maar het blijft klungelen. Het jaar daarna wordt het uurwerk door Adriaan van de Brenk en Hendrik Verlee naar de Tielse klokkenmaker gebracht. Die besluit er een slingeruurwerk van te maken.

In 1712 wordt er een nieuwe klok gegoten door de genoemde Tielse klokkenmaker Jan Roelofse van den Huell voor 24 gulden. Op 30 augustus van dat jaar wordt de klok in de toren gehangen. De oude klok, door Jan Philipsen gegoten en die 24 pond woog, droeg het volgende opschrift: "Nobilissimus Dominus Wilhelmus de Golsteijn et Albertus de Leuwen pro ecclesia Rijswicensi me fieri fecerunt. Yan Philipsen me fecit 1626."

Dan blijft het lang stil. In 1887 horen we voor het eerst weer van het uurwerk. Het is dan versleten en moet vervangen worden. De klokkengieterij van A.H. van Bergen te Heiligerlee krijgt opdracht om voor f 1000,- een nieuw uurwerk te leveren, inclusief 2 koperen wijzerborden. Helemaal vlekkeloos verloopt dit niet. De kerkeraad weigert het werk aanvankelijk goed te keuren, omdat de klok niet op tijd blijkt te lopen. Dan weer te snel, dan te langzaam. Dit uurwerk is nog steeds aanwezig en werkt (nog) uitstekend.

Oplettende kijkers naar de wijzerplaten aan de toren merken op dat er twee verschillende jaartallen worden vermeld: 1887 en 1979. In het laatste jaar werd het uurwerk gerestaureerd en geëlectriceerd. Ook bij de laatste restauratie zijn de jaartallen gehandhaafd. Op 1 juli 1887 werd de klok gegoten te Heiligerlee. Prompt ontstaat er een meningsverschil tussen de fabrikant en de kerkvoogdij. Dit verschil ging o.a. over het gewicht van de klok, door het gieten ontstaan. Ook de tekst, die op de klok moest komen te staan, was te duur, vonden de Rijswijkers. Die kostte wel f 19,20! Er moest ook een nieuwe klokkestoel á f 171,60 komen. De oude luidklok uit 1712 werd ingeleverd.

De metalen poten waar de klokkestoel op steunt, leverden problemen op en een beschadiging van de bok en takel bij het plaatsen van de nieuwe klok en nog enkele kleinigheden. Hoewel het werk door de firma van Bergen voor f 2190,80 was aangenomen leverden ze een rekening in van f 2603,24. Er werd heel wat heen en weer geschreven. Dit resulteerde uiteindelijk in een rekening van f 2361,80. Een bezuiniging van f 241,44! De spreuk op de in 1943 naar Duitsland vertrokken klok luidde als volgt:

"Gegoten door R.H. van Bergen, Heiligerlee. L. Beets, predikant. 'k roep ten gebede. 'k Vermaan tot vrede. Kerkvoogden en notabelen van Rijswijks gemeente: A. v. Keulen, G. v. Ojen, G. Udo Hzn., F. v. Osenbruggen, F.C. v. Brenck, J.H. Noest, W.v.d. Ven, secr. hebben mij doen gieten Ao. 1887."

Hoewel de klok vermaande tot vrede, is hij door de Duitsers geleend, maar ze hebben tot nu toe vergeten de klok terug te brengen. Na de oorlog moest de Rijswijkse gemeente zich behelpen met een gasfles.

De huidige Rijswijkse klok werd gegoten in 1949. Het opschrift van de klok luidt als volgt: * Firma Gebr. van Bergen te Midwolda me fecit * Ik roep ten gebede en vermaan tot vrede. Rijswijk (Gld) 1949". Zondag 2 oktober 1949 werd de klok officieel in gebruik genomen met een speciale kerkdienst. Gedurende de restauratie heeft de klok niet geluid. De reden was simpel: de koster was te klein! De trappen waren namelijk uit de toren verwijderd en het bedieningspaneel naar de eerste verdieping overgebracht.

Haantje

Het haantje op de torenspits is een oud christelijk symbool. Het doel van het beestje op zijn hoge, eenzame plaats is de mensen oproepen wakker te worden. Het roept de mensen op, nu het licht gekomen is, daarop te reageren; evenals Christus oproept om waker te worden om het Licht te begroeten. De haan staat op een kruis, dat boven op een bol (de wereld) staat!

Nadat het haantje gerestaureerd was, werd het op 6 maart 1992 door prof.dr. O. de Jong weer op de spits geplaatst. Burgemeester D.Chr. Hoek was hiervoor gevraagd, maar moest wegens een pijnlijke knie verstek laten gaan, maar in gedachten was hij bij dhr. de Jong. Maar het noodlot sloeg toe. Het beestje kon zijn draai niet vinden. Hij roestte vast, zodat een hoogwerker noodzakelijk was. Maandag 16 augustus 1993 werd hij van zijn roestplekken verlost en draait weer lustig in het rond, wachtende op de jongste dag.

Rouwborden

Een rouwbord is een houten bord, ter nagedachtenis van een belangrijk persoon of familie. Het hebben hangen van dit soort borden leverde de kerk ook nogal wat geld op. Schitterende voorbeelden hiervan zijn te zien in de kerken van Amerongen en Ingen. In Rijswijk hingen er ook ruim 20. Deze behoorden hoofdzakelijk toe aan leden van de families Van Goltstein, Van Brakell, Van Beesd van Rhenooij en Oldenbarnevelt. Na de inval van de Fransen in ons land in 1795, toen ook hier het "fraternité, égalité et liberté" ging gelden, kondigden de bezetters een verbod af op het hebben hangen van rouwborden in de kerken. Op 20 oktober 1795 werd dit verbod uitgevaardigd. Negen dagen na afkondiging van het verbod, vergaderde de Rijswijkse kerkenraad. Op 29 oktober 1795 werd met meerderheid besloten om die borden af te nemen en weg te zetten. De gelden, die van die borden binnenkwamen, werden voortaan voor de armen van Rijswijk bestemd. Wat er van die borden terecht gekomen is, is onbekend. Een gedeelte zal ongetwijfeld opgegeten zijn door houtworm. Een ander gedeelte zal waarschijnlijk wel verbrand zijn. Gelukkig reisde rond 1790 een baron d'Yvoy door onze streken. In alle kerken waar hij kwam, tekende hij de toen aanwezige grafzerken, rouwborden en glas-in-lood ramen. Zodoende zijn er afbeeldingen bewaard gebleven van de Rijswijkse borden.

Muurschilderingen

In 1870 zouden er muurschilderingen ontdekt zijn op wanden en pilaren. Op een zuil van de zuiderbeuk zou een St. Petrusfiguur met in de rechterhand een sleutel te zien zijn geweest. Terwijl op een zuil in de noorderbeuk St. Paulus met zwaard en verder nog een andere figuur geschilderd waren. Verder waren er nog enkele andere figuren en teksten afgebeeld. Ook de Rijswijkse meester B.J. Wagenveld heeft de kinderen in zijn tijd verteld van de muurschilderingen. Bij de nu afgesloten restauratie is er geen enkel spoor van teruggevonden. De verwachtingen waren al niet hoog gespannen, maar er is totaal niets gevonden. Waarschijnlijk horen de aantekeningen en afbeeldingen, die hiervan gemaakt zijn, bij een andere plaats. Verwarring tussen de diverse Rijswijken is niet moeilijk voor te stellen.

Vicarieën

De vrome zin onzer voorouders was aanleiding, dat in tal van kerken en kapellen in ons land- en niet het minst in Gelderland- vicarieën gesticht werden. Het meest tussen 1350 en 1550. Vicarieën zijn geestelijke stichtingen op een reeds bestaand altaar, dan wel op een speciaal daarvoor nieuw opgericht en gewijd altaar. Een vicarie kon worden opgericht door geestelijken, maar ook door leken (zowel man als vrouw!), met het doel daarop missen op te dragen voor de ziel van de stichter of stichteres en voor de zielen van hun, veelal met naam genoemde, reeds overleden of nog levende verwanten.

De stichting geschiedde --zo luidde de aanhef van vrijwel alle bewaarde stichtingsbrieven-- ter ere van God, van de Heilige Maagd Maria en van een of meerdere heiligen, ter keuze van de stichter, naar welke heilige(n) ook het altaar en de vicarie hun naam ontvingen, dus bijvoorbeeld het Anthonis-, Catharina- of St. Anna altaar. De missen, waarvoor de stichtingsbrief meestal nauwkeurige richtlijnen aangaf, werden gelezen of gezongen door vicarissen. Dit waren meestal reeds geestelijke heren: priesters, maar ook wel personen die voor priester studeerden.

Voor de kosten, verbonden aan zo'n altaar, aan de missen (gelezen of gezongen) en het onderhoud van de vicaris, wees de stichter in de stichtingsoorkonde inkomsten en goederen aan. Dit waren veelal jaarlijkse renten in natura en geld en de inkomsten uit landerijen, behorende tot het bezit van de stichter. Deze landerijen werden dan eigendom van de vicarie. Daarnaast kenden de stichters ook nog het recht om iemand aan te wijzen als vicaris. Dit heet het recht van collatie. Overleed de begiftigde (de vicaris) of bedankte deze, dan wees de collator een nieuwe vicaris aan. Wie na het overlijden van de collator van de vicarie het recht van collatie verkreeg, was in de stichtingsbrief bepaald. Het waren dikwijls de erfgenamen van de stichter. Ook komt het voor dat een bepaalde bisschop of pastoor ter plaatse de collator was.

Er zijn in de loop der tijden in Gelderland waarschijnlijk zo'n 500 vicarieën geweest. In 1609 is er een lijst opgesteld door het Hof van Gelderland om na te gaan hoeveel er waren. Deze lijst was tevens bedoeld om invloed te krijgen op de besteding van de opbrengsten van de vicarieën. Het katholieke geloof was zo min of meer verboden en het was niet toegestaan het op de een of andere manier financieel te steunen. Vooral na

het begin der Hervorming zijn tal van vicarieën en andere geestelijke goederen ontvreemd, verpand of verkocht om ze op die wijze aan de nieuwe bepalingen te onttrekken.

Met de Hervorming veranderde het karakter der vicarieën geheel. Het opdragen van missen voor de rust der zielen van de stichters en hun nabestaanden was niet meer toegestaan. Het Hof van Gelderland, dat zich al spoedig met de vicarieën ging bemoeien erkende wel, dat zij voor een godsvruchtig doel en ter ere van God gesticht waren en bestemde in 1593 de inkomsten der vicarieën voor jongelieden (door de collators aan te wijzen) om daarvan te studeren op een gereformeerde, Latijnse school. Hieraan waren natuurlijk wel weer enkele voorwaarden verbonden. Zo moest de student tenminste 10 jaar oud zijn en hoogstens 24 jaar. Daarnaast was ook een maximum tijd aan de uitkering verbonden: 7 jaar. Het was wel mogelijk om deze 7 jaar éénmaal te verlengen met nogmaals 7 jaar. Dit onderwijs moest volgens het Hof van Gelderland dienen om te worden opgeleid in de theologie. In de praktijk is hiervan weinig terecht gekomen.

Ook was het mogelijk sinds 1595 dat 2/3 van de jaarlijkse inkomsten der vicarieën aan de bezitter ervan zouden toebehoren en 1/3 bestemd zou worden voor de kerk- en schooldienst. Was een vicarie opengevallen, dan was de collator verplicht bij het Hof binnen 6 weken een andere vicaris voor te dragen. Deed hij dit niet snel genoeg of hield hij de inkomsten zelf, dan werd het vicarie verbeurd verklaard of wees het Hof zelf iemand aan die de inkomsten kreeg. In de kerk van Rijswijk bevonden zich de drie volgende vicarieën.

De vicarie van het H. Cruijs.

De eerste keer dat ik het vermeld vond, was in 1460, toen 4 morgen land onder hypotheek gebracht werd ten behoeve van het H. Kruis altaar. Later blijkt dat dit perceel land door het niet betalen van de rente en aflossing bezit is geworden van dit vicarie. Dit perceel land lag in het Rijswijkse "Wyffdykerveld" (dit ligt tussen de Heuvel en het Amsterdam-Rijnkanaal). Een eeuw later, in 1552 is er nog een proces over dit perceel land gevoerd. De collator van dit vicarie was de pastoor en later de predikant van Rijswijk. Dit vicarie was afgenomen van Gerrit, de zoon van pastoor Floris van Haeghen!?. Personen, die uit dit vicarie inkomsten genoten hebben zijn o.a. Bartholt de Kruijff (die in Harderwijk theologie aan de universiteit studeerde) en Reinier Hendriks.

St. Anthonis vicarie.

Dit werd gesticht door Herman van Wijck op 6 januari 1542. Er werd 3 morgen land aan gegeven voor het onderhoud van zowel de priester als het altaar. Het collatierecht blijft aan de familie Van Wijck. Op 20 april 1615 wordt de vicarie door het Hof van Gelderland aan Jacob Gerrits, een achterkleinzoon van de stichter gegeven. In datzelfde jaar blijkt de collator Dirck van Brakell te zijn, die de inkomsten geeft aan zijn zoon Floris. Gerrit Derks had er toen (vrijwillig?) afstand van gedaan. Op 28 april 1651 schrijft het Hof naar aanleiding van een verzoek van heer Johan van Wijck, priester, dat krachtens de uitspraak van de Officiaal van de Proost van St. Salvator te Utrecht, Johan van Wijck niet door Derrick Jacobs (een nakomeling van Gerrit Derks) gehinderd mag worden in het bezit van deze vicarie. Met andere woorden Derrick Jacobs genoot de inkomsten van het vicarie onrechtmatig. Althans "onrechtmatig" volgens de katholieke instelling zoals de Proost van St. Salvator was. Het ligt er maar aan van welke kant je het bekijkt.

Vicarie van St. Sebastianus, St. Catharina en St. Margaretha.

Gesticht op St. Victorsdag (= 10 oktober) in 1472 door Frederik en Herman van Wijhe, voor de zaligheid van wijlen Henrick Loeff en zijn vrouw Lutgart. De goederen die aan het vicarie gegeven worden zijn dan ook uit de erfenis van Henrick Loeff afkomstig. Het vicarie wordt bezitter van de volgende goederen: 3.5 ha. land te Ravenswaaij, genaamd de Haak, vervolgens 2 kampen land te Rijswijk en ten derde 1.2 ha. uiterwaarden aldaar. (De laatste zijn nog kerkelijk bezit.)

Het collatierecht vererft via een zuster van de beide stichters op Bartholomeus van Heteren. Op 16 juni 1651 verklaren namelijk Johan van Wely, Henrick Gerrits en Jacob Bloem, dat lange tijd geleden over de collatie van dit vicarie twist had bestaan tussen Adriaen van Rossum, schout te Tiel en Bartholomeus van Heteren. Hieruit blijkt weer eens hoe lang mensen soms iets kunnen onthouden. Vooral als dit op het terrein van onenigheid is! Wat was het geval? Op 4 juni 1530 (121 jaar daarvoor!) blijken deze kempen hun geschil te hebben bijgelegd door elkaar voortaan beurtelings het collatierecht te gunnen. Dat deze afspraak niet

werkte blijkt al in de jaren 1562-1563. Toen ontspon zich een proces voor het Hof van Gelderland tussen de beide collatrices, Anna van Eck-van Heteren en Petronella van Rossum-van Heteren. Hoewel Anna officieel aan de beurt was om het collatierecht uit te oefenen en haar zoon Jan als vicaris had aangesteld bleek dat Petronella reeds Sweer van Rossum had laten aanstellen. Maar de laatste bleef collator. Later is er nog enkele malen over dit vicarie en wel speciaal over het beurtelingse collatierecht geprocedeerd.

Deze belangrijke vicarie in te Rijswijk gelegen uiterwaarden, staat sedert 1585 ter collatie van de eigenaren van het kasteel te Zoelen. In 1668 zijn Andries van Heteren en zijn broer Gerrit, samen met Roelof van Eck en Roelof Claessen pachters van de goederen van het St. Catharina vicarie. Deze personen stammen allemaal af van Anna van Eck-van Heteren. Verder is er niet veel bekend over dit vicarie. Wel wordt in het midden van de vorige eeuw geklaagd dat de tienden (soort belasting) die hierbij behoorden, nooit aan de kerk gekomen waren, terwijl dit wel behoorde te zijn.

Deurwaarder of hondenslager.

In de notulen van de kerkeraad wordt regelmatig melding gemaakt van een deurwaarder of hondenslager. Een deurwaarder kennen we nu nog wel. Evenals een hondenslager iemand is, die niets met honden op heeft. In feite was het laatste ook een gedeelte van de taak van die mensen: honden uit de kerk weren. Gedurende de kerkdiensten bleef de deur open staan. Aangezien er veel loslopende honden waren, die geen eigenaar hadden, gebeurde het regelmatig dat zo'n beestje tijdens de preek ook kwam "luisteren". Dat mocht dus niet. Daarnaast moest de deurwaarder ook "de ronkenden op wekken". Ook toen waren de preken niet altijd even interessant of duurden te lang. (Rond 1700 wordt in Rijswijk besloten dat de preekstoel om 9 uur 's morgens door de dominee moest zijn "bestegen". Die bleef daar dan tot circa 12 uur. Terwijl om half twee de voorzanger de betreffende zondagen uit de Heidelbergse catechismus moest voorlezen. Om twee uur begon de dominee weer tot 4 uur. En dan maar klagen dat een dienst van een uur te lang is!) Een derde taak die de deurwaarder uit moest voeren was "alle geraas onder de predicatie te keeren". Als er iemand begon te kletsen met zijn buurvrouw of buiten ruzie ontstond etc. moest de kerkelijke functionaris daar wat aan doen. In 1801 wordt Otto van der Eem voorlopig benoemd als deurwaarder. Hij krijgt dus eerst een proeftijd. Bijna 20 jaar houdt hij zijn functie. Dan slaat de dood onverbiddelijk toe. Cornelis van Lienden is zijn opvolger. Bij aanvaarding van die functie krijgt hij van de kerkeraad een "rok" (is een overjas) en hoed.

Begraven

In 1828 komt er een eind aan het begraven in de kerken. Koning Willem I had dit door middel van een Koninklijk Besluit verboden. Tevens moesten kerkhoven in plaatsen met meer dan 1000 mensen, zorgen dat kerkhoven ruim buiten de bebouwde kom lagen. In plaatsen met minder dan dit aantal mocht het blijven liggen waar het was. Binnen de gemeente Maurik was alleen het dorp Maurik een probleem geval. Zoals in de meeste Betuwse plaatsen lag ook hier het kerkhof rond de kerk. Alleen Maurik had 1030 inwoners.

Het KB besliste ook dat de eigenaren van graven in kerken recht hadden op een gemeentelijke vergoeding. De gemeente Maurik berichtte in januari 1828 aan de Rijswijkse kerkeraad dat de financiële positie van de gemeente (met een begroting voor 1828 van f 5125,11) een vergoeding niet zou kunnen betalen. De gemeente leed zelf schade door dit KB. Vanaf die datum zou de gemeente zelf moeten opdraaien voor het onderhouden van een kerkhof.

De kerkvoogdijen kregen opdracht om een stuk grond, afgescheiden door een muur van de algemene begraafplaats aan te leggen. Dit vak werd speciaal bedoeld voor diegenen die een eigen graf in de kerk bezaten.

De Rijswijkse kerkvoogden en notabelen vroegen zich af of de kelder op het koor niet behouden zou kunnen worden. De ingang in de kerk mocht van dit college wel gedicht worden, als aan de buitenkant van de kerk een ingang zou kunnen worden aangelegd. Hierdoor kon worden voorkomen, dat de kerk "eene aanzienlijke schaden kwam te lijden, aangezien derzelve eigenaren (de familie van Brakell) buiten de kerkelijke gemeente te Rijswijk woonachtig, welligt hunne begraafplaatsen elders zouden kunnen stigten". De gemeente Maurik vindt echter gelijke monniken, gelijke kappen. Dus de kelder moet dicht. Ook hier blijkt weer dat wetten hoofdzakelijk worden gemaakt om ze te ontduiken. Er is tot in de dertiger jaren van onze eeuw in de kelder bijgezet.

Grafkelder

Aan de noordzijde van het koor bevond zich ook een grafkelder. Deze was reeds langer bekend. De achterzijde van de kelder was ingestort. Hierdoor was het zand onder de tegels uitgelopen. Om te voorkomen dat er iemand in het gat zou vallen, was er een oud en versleten traporgel over het gat gezet. Deed het nog ergens dienst voor! In deze kelder was een luchtgat naar buiten geweest. De oorspronkelijke ingang naar deze kelder bevond zich aan de noordzijde van de preekstoel. Aan de voorkant bevonden zich twee horizontale ijzers, waarop aanvankelijk de kisten gestaan hadden. Er waren nog restanten van drie kisten aanwezig. Wie er in de kelder begraven lagen is niet bekend. Het zouden leden van de familie Goltstein geweest kunnen zijn. Van deze familie is bekend dat ze een kelder op het koor bezaten. Een feit is wel dat een van de schedels nog gedeeltelijk bedekt was met lang, grijs haar. Een tweede had nog een gaaf gebit. Zodat kan worden aangenomen dat deze persoon niet erg oud is geworden. Terwijl de derde persoon onnoemelijk veel kiespijn geleden moet hebben, getuige de enorme gaten in sommige kiezen. In deze kelder zijn de overige in de kerk gevonden botten, in grijze plastic zakken bijgezet.

In 1785 wordt besloten dat iedereen, die een graf in de kerk bezit, dat ten gevolge van de watersnood verzakt is 14 stuivers en 4 penningen moet betalen voor herstel van die graven. Hij of zij, die een graf koopt, moet daarvoor 4 gulden betalen. Terwijl als een graf gehuurd wordt, er drie gulden moet worden betaald. In dat geval mag er slechts 1 kist in bijgezet worden. Het begraven moet minimaal 30 cm. diep. Dit had tot gevolg dat er nogal eens zerken en tegels verzakten. Om de haverklap moesten dan ook karrevrachten zand in de kerk gereden worden. Dit was nog duidelijk zichtbaar toen de restauratie begon --een heel pakket zand-- en zelfs nog enige scheefgezakte zerken onder het bankencomplex in het schip. Bij de restauratie is nog een zogenaamde steekbats (spaa) gevonden in de kerk.

In 1809 verzocht mr. A.J. van Hogendijk van Domselaar toestemming om in het anno 1860 afgebroken gedeelte van de zuidbeuk, grafkelders voor zijn familie te mogen laten maken. Daarbij verzocht hij ook dat dit gedeelte van de kerk voor hem beschikbaar moest blijven. De kerkeraad vond het best dat er grafkelders gemaakt werden, maar de bovengrond moest toch wel ter beschikking van de kerk blijven. Of hier inderdaad kelders gemaakt zijn is onbekend. Bij de restauratie is er niets gevonden. Maar er is ook niet naar gezocht!

Grafzerken

"Hier leyt begrave Belia Grauwerts, Huysvrou van Aelbert van Leeuwen, rentmr. van Prins van Oraenge, sterf den 6 december 1605."

Daarboven een wapen. Gedeeld links het wapen van van Leeuwen (in zilver een keper van rood, beladen met drie St. Jacobsschelpen van goud) en rechts het wapen van Grauwerts (in rood drie rozen van zilver met een schildhoofd van goud). Het geheel is gedekt door een dekkleed en een open naar links gewende helm voorzien van 2 waaiers met daartussen een naar links gewende staande leeuw. Deze steen lag tegen de oostmuur van de noordbeuk. Albert van Leeuwen, rentmeester van de prins van Oranje, prins Willem I, hertrouwt met Johanna van Leeuwen van Welij Jansdr. In 1729 was deze zerk nog zichtbaar. In oktober 1786, toen baron d'Yvoy van Mijdrecht de kerk van Rijswijk bezocht was deze zerk niet meer zichtbaar. Deze Albert van Leeuwen stond ook vermeld op de oude klok. Belia Grauwert, erfde ruim 1 ha. land in het Broek van haar vader. Albert bezat in erfpacht sinds 1613 een gedeelte van een boerderij aan de dijk, groot 1 ha. en (samen met enkele familieleden) in erfpacht de helft van 1.1 ha land.

Van Leeuwen

Toen de banken uit het schip waren verwijderd, bleken daaronder achter elkaar twee zerken te liggen. De ene was van de vader, terwijl de andere van de zoon was. Het wapen van de familie van Leeuwen is in een ovaal uitgehouwen. De dekkleden en een naar links gerichte open helm voorzien van 2 waaiers en een naar links gewende, staande leeuw. De zerk is van Johan van Weely.

De Van Weely (van Leeuwens) zijn een van oorsprong Rijswijks geslacht, die woonden op de Eikelenboom of Eikelenberg. Hier stond een huis op een soort terp. Anno 1993 is dit terrein gelegen aan de westzijde van het Amsterdam Rijnkanaal aan de Zandberg.

Johan van Weely "de Jonge" was gehuwd met Dirkje van Hattem en is geboren rond 1515 en overleden voor

4 december 1544. Hij is de vader van Johan van Weely (overleden 1602) en waarschijnlijk ook van Albert van Leeuwen, de rentmeester van de Prins van Oranje

"Hier leyt begraven Johan van Weely sterf den 2 Septemb. Ao. 1602 out 62 iaren ende Geertruy van Bylaer syn hvysvrouw sterf den 9 jvly anno 1621 binnen Thyel." De zerk is rijk versierd met allerlei symbolen en het familiewapen. Links en rechts boven: een beker waarboven een vlam (symboliseert de vergankelijkheid van het bestaan); links onder: doodshoofd (gedenk te sterven); rechts onder: zandloper (het verlopen van de tijd) met daar boven een weegschaal in balans.

Het wapen van de familie Van Leeuwen bevat drie St. Jacobsschelpen in een keper. Het wapenschild is omgeven door de dekkleden. Het helmteken zijn 2 waaiers met daartussen een naar links gewende, staande leeuw. Onder het tekstgedeelte is een engelenkopje zichtbaar. Deze steen lag oorspronkelijk onder de banken in het schip.

Deze Johan van Weely is ook bijgenaamd "de Jonge". Hij trouwt rond 1656 met Geertruid van Bylaer Wijnandsdr. Hij komt regelmatig voor in de leenregisters van het graafschap Culemborg. Zo wordt hij in 1597 beleend met landerijen tussen de Middelweg en de Broeksteeg. Alsmede in 1570 met landerijen tussen de Rijnbandijk en de Middelweg. Waarschijnlijk is hij een broer van Albert van Leeuwen, de rentmeester van de prins van Oranje! Deze steen lag oorspronkelijk onder de banken in het schip, ten westen van de steen van Johan van Weely.

"Hier leyt begrave Anna van Weely Jans dochter, sterf den 9 Maert anno 1615" Deze steen lag oorspronkelijk op de hoek van het koor en de noordbeuk.

Een klein zerkje heeft alleen het wapen van de familie Van Leeuwen. Deze familie komt erg veel voor in dit deel van de Betuwe. In de kerk van Ravenswaaij liggen ook enkele zerken van deze familie. Oorspronkelijk is de familie van adel. In de loop der eeuwen is deze adeldom in het vergeetboek geraakt en verviel de familie, evenals de families Van Wijck en Wtenweerde van hoog aanzien tot het arbeidersmilieu. "Hora sic mundi, transit gloria".

Van Heteren

Het linker wapen is van de Rijswijkse familie Van Heteren. Het rechtse van de familie Van Wijhe. Op de bovenste spreukband staat: "Anno D.Vr XX IIII op Suñte Paule.nae dach sterf Jan vā Heteren". Op de onderste staat: "Anno d Vr X II den dach sterf Juffr. Katrijn Janswijf vā Heteren" ofwel Catharina, vrouw van Jan van Heteren! Het echtpaar had geen kinderen.

Johan is waarschijnlijk geboren in Rijswijk als zoon van Gerrit en Johanna van Eck.

Jan van Heteren verkreeg in een soort erfpacht in 1521 1.2 ha land langs de Broeksteeg; in 1503 7.6 ha uiterwaarden en in 1503 een boerderij met 3.1 ha land gelegen in de uiterwaarden. Zijn vrouw Catharina van Wijhe heeft het vruchtgebruik uit de vnd. 3.1 ha. Van zijn broer Gerrit stammen de nog in Rijswijk levende Van Heterens af. De familie Van Heteren komt in Rijswijk voor sinds 1394.

Hardenbroek

Een zerk met het alliantiewapen van Hardenbroek-van Bemmelen, waaronder een cartouche in rolwerk tussen een cherub en een doodshoofd met het opschrift: "Int jaer onsse Heere Jesu Christ duysent ses ho[n]dert ende acht sterf ioncheer Gysbert van Hardenbroek maerschalk vā[n] Abcaude e[n]de Eemlandt"

Gijsbert van Hardenbroek werd maerschalk van Eemland in 1578, van Abcoude in 1584. Hij was eerst gehuwd met Christina van Gellecum. Daarna met Berta van Bemmelen, Rijswijkse van geboorte en dochter van Heimerich en Anna van Meerthen. Ze overleden 24 januari 1606

In 1571 krijgt Gijsbert een aantal landerijen in erfpacht in de Breemaat. Na zijn dood gaan die over op zijn weduwe Bertha van Bemmelen. Blijkbaar is Berta van Bemmelen een heel stuk jonger dan haar man. In 1650 leeft ze nog en krijgt ze ruim 1 1/2 ha. in het Neder Broek in erfpacht.

Verbrugh

Tegen de muur van de consistorie, werd een grafzerk van Aart van der Sandt en Gerritie Verbrugh gevonden. Daarboven staat het wapen van Aart, bestaande uit een A en een T ineen gevlochten. Het wapen van Gerritie Verbrugh bestaat uit drie zuilen. Dit is hetzelfde wapen als de gemeente Wijk bij Duurstede nu voert. Wie deze personen zijn geweest is onbekend. Wel de overlijdensdata van de beide echtelieden, namelijk Aardt Dirckse van de Sandt, sterft op 6 september 1704 en Gerrigje Verbrugh, sterft op 21 april, 's-namiddags om 3 uur 1716.

Nobel

"Hier leyt begraven mr. Constantyn Gerard Nobel. Overleeden den 1st February 1781." Constantijn Gerard Nobel is gedoopt te Nigtevegt op 18 maart 1708 als zoon van Pieter Nobel. Hij heeft met succes rechten gestudeerd te Leiden. In 1731 studeert hij af. Daarna gaat hij waarschijnlijk in het Deense leger, terwijl hij ook nog in het Franse leger dient als kapitein bij de infanterie. Op 18 juli 1737 koopt hij de Hoekenburg. Het jaar daarop trouwde hij te Nederhorst den Berg met de 21-jarige Johanna Elisabeth Lesjeer.

De heer Nobel koopt tussentijds diverse stukken land in Rijswijk. Het lijkt erop dat hij zijn leven als landheer wil gaan slijten. Maar de liefde maakt vreemde sprongen. Dertien jaar na de aankoop van de Hoekenburg wordt het kasteel verkocht voor f 23.000,- aan Hendrick graaf van Tottleben. C.G. Nobel vertrekt met zijn twee, in Rijswijk geboren dochters weer naar Amsterdam en begint daar een handel in suiker en koffie. (Hij bezat diverse plantages in Suriname.) Als zijn vrouw in Amsterdam, op 14 november 1765 overlijdt, blijkt hoe welgesteld dit echtpaar was. Er zijn ruim 17 bladzijden nodig om de inventaris van zijn huis te beschrijven. Vervolgens worden er 3 ruituigen, een toeslede en 6 paarden vermeldt. Na de opsomming van de plantages in Suriname, volgen belangen in 6 schepen. Daarna 139 posten debiteuren ter grootte van ruim f 863.354,-. Terwijl er 66 creditposten van ruim f 525.866,- zijn.

Op 1 april 1768 koopt Nobel de Hoekenburg weer. Hij blijft actief in de handel, terwijl hij ook weer landerijen koopt en verkoopt te Rijswijk. Als hij op 1 februari 1781 op de Hoekenburg overlijdt, laat hij ook de personeelsleden niet onbedeeld achter. Reeds op 23 maart worden de legaten uitbetaald. De onroerende goederen worden in juli verkocht. De Hoekenburg wordt gekocht door J.D. baron van Brakell voor f 10.450,-.

De Nobelstraat in Rijswijk is vernoemd naar Constantijn Gerard, die rust in de Rijswijkse kerk. Hij is blijkbaar een uitgekookt heerschap. Kort nadat hij voor de tweede maal de Hoekenburg gekocht had, vraagt hij aan de kerkeraad toestemming om een "uijtweg voor de Achterste Hoekenburgse boomgaert over het kerkhof, om op een gemakkelijke en minst kostbaerste wijze zijne paerde of enig ander vee in deselve te konnen brengen en uijthalen". Nobel zal de afscheiding op het kerkhof betalen. Zonder enige discussie wordt het verzoek toegestaan. De gevolgen zijn nog steeds te zien. Ten oosten van het koor en het noorder kerkhof ligt nog een ongebruikt stukje land, een soort laantje. Dit is de "uijtweg".

Brakell tombe

In het koor van de kerk staat een tombe. Afmetingen 2.97 x 1.69 x 0.85 m. Hierin gebeiteld de wapens van van Brakell en van Borssele. De tekst luidt als volgt:

"Dese kelder en tombe is door de wel geboore heer Diderick van Brakell tot den Brakell, extra ord. raedt/ aant Hoff van Gelderlandt, richter en dykgraeff/ der stadt Tiel en dorpe van Zantwyck, burgemeester der voorn[oende] stadt en gedeputeerde van/ de staten des vorstendoms Geldre en graefschaps Zutphen uyt de ridderschap resideerende binnen/ Nymegen en vrouwe Justina van Borssele dochter/ tot Geldermalsen egtel. in den jare 1691 begin-/ nen te make en in den jare 1692 voltrocken/ waarop hare wapen en de 16 quartierien van den man/ alleen uytgehouden syn en daerinne begraven op den 15 Aug. 1691. Wel-/ g[enoemte] vrouwe Justina van Borssele oudt 37 jaren."

Ter weerszijden de kwartierwapens. Links (van boven naar beneden) Brakell, Zuylen, Vygh, Padevoirt, Gelder, Baerl, Wijhe, Appelteren. Rechts Bentinck, Deelen, Schimmelpenninck v.d. Oye, Oldenbarnevelt, Boucop, Zuylen, Spaen, Middachten.

Deze kwartieren zijn niet in de goede volgorde geplaatst. Daarnaast zijn er ook nog enkele verkeerde

kwartieren bij. Dit is waarschijnlijk het gevolg van het feit dat die kwartieren burgerlijke, dus niet adellijke voorouders betrof. Om ambtman (hoogste vertegenwoordiger van de landsheer in de regio) te kunnen worden, moest men voldoende adellijke voorouders kunnen "tonen". In dit geval kon hij dat dus, in feite niet. Het is in die tijd heel gewoon, dat er met voorouders geknoeid wordt. Zijn overgrootvader was tweemaal gehuwd. De tweede maal wel met een adellijk meisje. Om de zaak te fatsoeneren, werd dus haar kwartier maar toegevoegd.

In de N.H. kerk te Geldermalsen staat de graftombe van Jacob van Borssele van der Hooghe en Maria van Varick, de ouders van Justina. Deze graftombe is rijker versierd dan de van Brakell tombe. Jacob en Maria zijn levensgroot afgebeeld. Er zijn maar 8 wapens afgebeeld. De tombe is in 1684 vervaardigd.

In de vergadering van kerkvoogden op 17 december 1902 blijkt dat W.J. baron van Brakell van Schoonenburg en den Brakell, de kerk een legaat van f 2000,- nagelaten had, onder voorwaarde dat de tombe en grafkelder in de kerk, door de Hervormde gemeente goed onderhouden en gerespecteerd zou worden. Dit legaat werd dankbaar geaccepteerd. De erflater is zelf ook in de kelder bijgezet. Op donderdag 7 juni 1991 is de oorspronkelijke toegang tot de grafkelder opengemaakt en was het zichtbaar wat er zich in de kelder bevond. Een groot aantal kisten, die schots en scheef door elkaar lagen. Dit ten gevolge van hoog water en verrotting. De kelder is niet erg groot, 1.51 m hoog en 1.97 m. breed.

Het is typerend dat als mensen ergens komen, ze altijd een soort handtekening moeten nalaten. Zo ook in deze grafkelder. In 1842 is waarschijnlijk de kelder aangesmeerd. Blijkbaar is toen ook de uitgang naar buiten gerealiseerd. Er staan enkele "handtekeningen" met jaartal in. Zo hebben metselaar Otto Noest (voorouder van aannemer Bart Jansen uit Rijswijk) en Albertus Noest hun handtekening nagelaten. Ook J.H. Schouten heeft er een krabbeltje met zijn timmermanspotlood, nagelaten. Toen de kelder in 1932 definitief werd gesloten, moest er wat genoteerd worden. Gelukkig wel! Nu weten we tenminste op welke datum de kelder gesloten werd en door wie. Namelijk op 23 juli 1932 door D. Jansen, metselaar.

Wie er exact in bijgezet zijn is nog niet geheel duidelijk. Veel kisten hadden een koperen plaatje met daarop de naam, geboorte- en overlijdensdata. Enkele zijn gefotografeerd. Een tweetal moet met name genoemd worden. Floris Adriaan baron van Brakell (geb. 3 juni 1800) en Antoon Willem baron van Brakell (geb. 25 oktober 1809). Ze zijn beiden overleden op 26 juni 1826. Dit wekt natuurlijk de nieuwsgierigheid. En, ja hoor. De doodsoorzaak werd nog gevonden ook. Weliswaar niet in de kelder, maar wel in de archieven. De letterlijke tekst volgt hier:

"Met bittere tranen, nimmer in onze zielen af te wissen, stelle ik hier den bloedigen ramp ter neder, hoe deeze Jongeling (Floris Adriaan), student in de rechtsgeleerdheid op de Hooge School (universiteit) te Leiden, het noodlot heeft moeten ondergaan, door zich badende, wegens eene zeer gevoelige zomerhitte, in eene kolk, niet verre van de zoogenaamde Steenoven te Ravenswaaij, een eigendom nog heeden aldaar vergezeld daarenboven van zijne neef Antoon Willem van Brakell, die daags te vooren uit zijne Latijnse kostschool (gymnasium) te Utrecht naar kasteel Vredestein te Ravenswaaij was overgekomen, ten einde de zomer vakantie met zijne broeder Jacob Adriaan Prosper (1808-1853) bij ons te komen doorbrengen, beide de jammerlijkste slachtoffers helaas, dien morgen zijn geworden en op die treurige wijze hun jeugdig leven onverwachts hebben geëindigd. Zijnde niemand, op die eenzame plaats tot hulp of te hunner redding tegenwoordig. Zij hadden even te voren, in zeer goeden welstand met ons allen, hun ontbijt op het huis Vredestein genoten."

Ze blijken dus te zijn verdronken.

Overige zerken

"Hier .eyt begrave Herman Adriaenss sterf den 2 Decembris 1635". Deze zerk lag oorspronkelijk op de hoek van het koor en de noordbeuk. Dit is Herman Adriaenss van Buren, de smid van Rijswijk. Hij was gehuwd met Cornelia Roelofsdr. van Eck. Hij pachtte in 1617 de impost (is de accijns) op het gemaalde graan. Dit echtpaar heeft een zeer talrijk nageslacht.

Een zerkje met initialen B V M. Wie achter deze initialen schuilt is onbekend.

Een zerkje met de initialen D A. Daaronder een wapenschild met eenvoudig dekkleed. Het wapenschild is voorzien van een huismerk een A met een horizontale streep erboven. Vrijwel identiek met het huismerk-

wapen van Dirk Aartss van der Sandt. De steen is voor de helft verdwenen. Ook deze persoon is onbekend. De oorspronkelijke ligging is niet bekend.

Een smalle strook van een zerk met de letters A WA A. Het lijkt erop dat dit inderdaad de bovenste regel is. Wie achter deze letters schuilt is onbekend.

"Aō *D *sterf d derde dach decembris d eersame en vromē . A..aen van Wyck Antonis. F V O"

Deze zerk lag oorspronkelijk op de hoek van het koor en de noordbeuk.

"Hier leyt begraven Gerrit Heyndricksen sterf int jaer 1611". Deze steen is voorzien van een wapenschild, waarop een liggende wassenaar, met beide punten omhoog. Deze steen lag oorspronkelijk op de hoek van het koor en de noord-beuk.

Aardappelfonds

In de zomer van 1844 had in Rijswijk 's nachts een wolkbreuk plaats. Met schuiten werd toen naar het Rijswijkse veld gevaren om het vee te redden. Zeker ten gevolge van dat overvloedige water waren de in die zomer gegroeide aardappelen van geen beste kwaliteit, zodat de aan hopen gelegde later veelal verrot waren. In 1845 vertoonde zich reeds vroeg de aardappelziekte in het loof. De oogst mislukte toen geheel. Daarom zonden vele mensen van dit dorp een verzoek aan de burgerlijke gemeente Maurik om hulp.

In 1846 besluit de gemeenteraad van Maurik om f 3000,- te gaan lenen om met dit geld de behoeftigen te ondersteunen. Daarnaast wordt ook een bijzondere, eenmalige belasting ingesteld. De ingezetenen van de vier dorpen moeten f 2294,37 en een halve cent betalen. Dit ten behoeve van de armlastigen. Rijswijkse inwoners moeten f 493,12 betalen. Daarnaast worden er plaatselijke commissies ingesteld, die het geld zo eerlijk mogelijk moeten verdelen. In de Rijswijkse commissie zaten de heren J.J. van Keulen Gzn., G. van Boldrik, P.G. Smits Roeters en F. v.d. Geer. De commissies wordt aanbevolen om de onderstand hoofdzakelijk te doen door het verschaffen van werk en geen bedelingen te doen. Niet in geld en niet in natura, tenzij de nood tot het uiterste is gestegen.

In 1847 is de aardappeloogst weer geheel mislukt. De Hervormde gemeente van Rijswijk deelt dan 481,09 extra uit aan de getroffensten. Het jaar daarop wordt beter aangepakt. De kerk huurt een hectare land, waarop aardappelen gepoot werden. De getroffensten worden in natura bedeed. (Dat kostte minder!) Daarnaast werd met dat gehuurde land nog een ander doel gediend. De bedeeden of huisarmen, moesten dit stuk land met de hand ompspitten. Zo deden ze tenminste nog eens wat voor de kost. Per roe (3,7 vierkante meter) kregen ze dan twee-en-een-halve cent. Dat bespaarde dan weer op de wekelijkse bedeling. De kerkvoogden krijgen de handel steeds beter in de hand. Het positieve saldo van het aardappelfonds wordt steeds groter.

Op 1 mei 1852 betaalt de kerkeraad aan de diaconie bijna f 84,- terug. Dit geld was gebruikt om het aardappelfonds te stimuleren. Twee jaar later wordt er weer van de diaconie geleend voor de buitengewone bedelingen in de winter van 1853-1854. In dat jaar begon de winter op 19 november. Er viel wat sneeuw. Verder was het windstil. De molenaars klaagden steen en been: ze konden niet malen. In december 17 dagen strenge vorst. De maand januari geeft een enorme hoeveelheid sneeuw. Het verkeer ligt volledig stil. Midden februari vinden enkele stormen plaats, terwijl er nog meer sneeuw valt. Een echt ouderwetse winter dus! Het aardappelfonds wordt opgeheven in 1858.

Kosterie

Regelmatig komen we de kosterie, waar de schoolmeester woonde, tegen in de archieven. Meestal wegens krakkemikkigheid. Die bouwvalligheid neemt zulke grote vormen aan, dat de kerkvoogden in 1855 in feite niets anders kunnen dan een nieuwe bouwen. De kosten worden geschat op f 3600,-. Om te bezuinigen én om er zeker van te zijn, dat er eindelijk eens een goed dak op de kosterie zou komen, wordt het dak buiten de aanbesteding van de bouw gehouden. J. Mariënhoff, scriba, legt dat uit als volgt:

"(...) betreffende de rieten kap, merken wij op dat door ons besloten is, die niet onder de aanbesteding te begrijpen en liever het riet zelf aan te schaffen en door eenen bekwamen dekker te doen dekken. Daar de ondervinding geleerd heeft, dat zoodanig dak verkeerd of slecht gelegd wordt, waarvoor het bij publieke aanbesteding zoo ligt vagtbaar is, minder voor herstelling of verbetering vatbaar is, dan wel eenig gebrek aan ander werk."

Het is de kosterie, zoals we die heden ten dage nog kennen. De huidige bewoners hebben gemeend, dit huis de "halve Maen" te moeten noemen, inplaats van de oude benaming te handhaven. Zonde!

Totslot

In de boeken uit het kerkarchief staan enkele bijzondere notities. Zo staat in het doopboek op 4 maart 1717 vermeld de geboorte van Piter van Wijk. Voor de kantlijn staat: "Dit kint op dinsdag voormiddags, den 5 februarij 1726, op de vloet agter Broekhuijsen verdronken".

Het gebeurde vroeger regelmatig dat er kinderen gedoopt werden, waarvan de vader onbekend was. Er zal natuurlijk wel een vader aangewezen zijn. Maar die roddel wordt in een doopboek vrijwel nooit aangetekend. Een doodenkele keer wordt er een tipje van de sluier opgelicht. Bijvoorbeeld op 30 november 1722, toen Lijsbeth van Gamerens dochter Hendrikje een zoon Cornelis kreeg. De dominee, Gerhard Vrede Legou, wilde toch weten wie de vader was. Hij ging op bezoek bij de buurvrouwen, die behulpzaam waren geweest bij de geboorte. Ze worden zelfs met name genoemd Areke van Oijen-Verlee en Aeltje de Kemp-van Wijk. De eerste was de vrouw van de schoolmeester. Hendrikje woonde dus naast de kosterie, in de Kerkstraat. De dominee heeft beide apart ondervraagd over de eventuele vader van Cornelis van Gameren. Ze vertelden beiden hetzelfde verhaal. Het zwakbegaafde meisje was alleen thuis, toen een voor haar vreemde man binnen kwam en haar "dwong en forceerde van sulx te doen". Ze was dus verkracht.

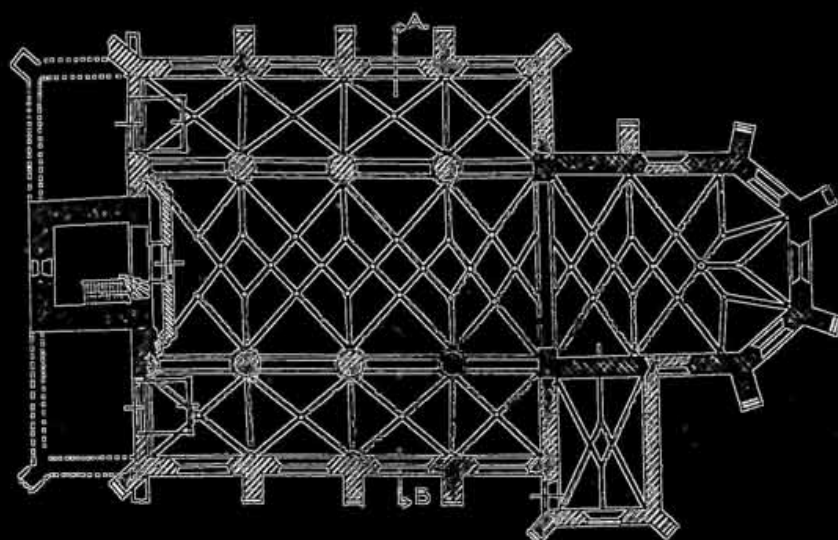
In februari 1726 worden er zelfs kinderen in de pastorie aan de dijk, gedoopt, terwijl er 60 cm. water in de kamer stond. In het lidmatenboek komen we het volgende tegen:

"Hendrick Cornelissen, NB op dinsdagh smiddaghs omtrent 3 uren, den 10 Octob. 1713 komende met zijn wagen van Cuijlenbergh, op zijn plaats de paerden is uijtslaande, is het eene paard met de wagen heengegaan en hij tusschen een appelboom en het radt zijn hoofd verplettert, soo dat hij aenstonts gestorven is."

Naamlijst der predikanten te Rijswijk

1.	Wierus Vorchtenius ¹	1618	afgezet overleden 1623
2.	Johannes Brandolphus ²	1618	overleden 1637
3.	Johannes Gerlaci Winkels ³	prop. 1638	overleden 1678
4.	Hugo Verweij	prop. bev. 28.3.1680	overleden 1695
5.	Gerard de Vreede	prop. 1696	overleden 1730
6.	Johan Bischof	prop. 1730	overleden 1748
7.	D.H. Rutgers	prop. 1748	vertr. nr. Ommeren 1761
8.	Nicolaas Vonk	prop. 1761	vertr. nr. Eijsden 1770
9.	Leonardus Vrede Legou	prop. 1771	vertr. nr. O. Indië 1777
10.	Bernard v.d. Broeck	prop. 1778	vertr. nr. Lochem 1786
11.	D. Huijsman	prop. 1786	vertr. nr. Apeldoorn 1789
12.	Jacobus Burgerhoudt	prop. 1789	vertr. nr. Biervliet 1792
13.	Cornelis Hermsen	prop. 1792	emeritus 1843
14.	J.A. van Krieken	prop. 1843	overleden 1884
15.	Cornelis Beets Nzn.	Houten 1885	vertr. nr. Arnhem 1889
16.	G.E.K.A. Roskott	Schoonhoven 1889	emeritus 1920
17.	Johannes A. Raams	Breskens bev. 10.7.1921	vertr. nr. Kloetinge 1926
18.	A.S. Bijlsma	prop. bev. 16.10.1938	vertr. nr. Broek op Langendijk 1945
19.	Otto Ewoldt	prop. bev. 24.02.1946	vertr. nr. Nieuw Guinea 1950
20.	G.J. Visser	prop. bev. 15.10.1950	vertr. nr. Zunderdorp 1964
21.	R. Das	Overzande 25.4.1967	02.04.1989 emeritus
22.	G. v. d. Velde	prop. bev. 06.09.1992	

-
1. Was aanvankelijk pastoor te Maurik. Ging in 1604 over tot de reformatie. Op de classis te Nijmegen tussen 15 Juni en 28 Juli 1618 werd er een onderzoek ingesteld of hij nog te handhaven was als dominee.
 2. Tevens dominee te Ravenswaaij. Overleed in 1637 na een langdurige derdendaagse koorts.
 3. Tevens dominee te Ravenswaaij, tot 1667. (Zijn zoon Henricus werd toen dominee te Ravenswaaij.) Woonde evenals zijn voorgangers in de Posthoorn te Ravenswaaij.

tekening: H.J. van Toorn
tekst: A.J.G. Hogendoorn